

S P A C E R O W N I K

# CMENTARZ NA DOŁACH

CZWARTEK  
30 PAŹDZIERNIKA  
2008 r.

CZĘŚĆ 5

TEKST:

RYSZARD BONISŁAWSKI  
JOANNA PODOLSKA

REDAKCJA:

JOANNA PODOLSKA

FOTOEDYTORZY:

DARIUSZ KULESZA  
TOMASZ STAŃCZAK

PROJEKT GRAFICZNY:

MACIEJ KAŁKUS

OPRACOWANIE GRAFICZNE

ALICJA PUKACZEWSKA

MAPKI:

STEFAN BRAJTER

KOREKTA:

MAŁGORZATA GOŁĄB

BEZPŁATNY DODATEK  
DO „GAZETY WYBORCZEJ”

Kaplica pw. Zaśnięcia Najświętszej  
Marii Panny na cmentarzu  
prawosławnym była dziełem  
znanego łódzkiego architekta  
Franciszka Chełmińskiego

BAŁUTY

Nasz ostatni jesienny „Spacerownik” poświęcamy jednemu tylko miejscu. W ubiegłym roku opisaliśmy szerzej Cmentarz Stary przy ul. Ogrodowej, tym razem postanowiliśmy poprowadzić naszych czytelników innym szlakiem. Choć kwesta odbywa się tradycyjnie 1 listopada na Starym Cmentarzu przy Ogrodowej i zachęcamy do hojnego dorzucania do skarbonek dziennikarzy, artystów, przewodników po Łodzi, polityków i harcerzy złotówek, które przeznaczone będą na ratowanie kolejnych cennych grobowców, zapraszamy też do obejrzenia innej potężnej wielowyznaniowej nekropolii w Łodzi. Cmentarz na Dołach nie doczekał się dotąd monografii, nie ukazały się też żadne większe odrębne publikacje na jego temat.

Ale wystarczy tam się wybrać, by poznać kolejny etap historii Łodzi, który zaczyna się wraz z początkiem XX stulecia...

Zapraszamy do spaceru razem z nami, ale - UWAGA!!! - robimy tygodniową przerwę. Szlakiem ostatniego „Spacerownika” powędrujemy dopiero za tydzień, już po Wszystkich Świętych. **Spotykamy się 9 listopada w niedzielę o godz. 12 przy bramie wejściowej na część prawosławną Cmentarza na Dołach przy ul. Telefonicznej.**

**RYSZARD BONISŁAWSKI, JOANNA PODOLSKA**

*Cały czas czekamy na Państwa uwagi,  
zdjęcia i uzupełnienia.*

*Listy z dopiskiem „Spacerownik”  
prosimy kierować na adres:  
„Gazeta Wyborcza”, ul. Sienkiewicza 72,  
90-318 Łódź  
e-mail: spacerownik@lodz.agora.pl*



# CMENTARZ NA DOŁACH

➤ Na cmentarz na Dołach można wejść od ul. Smutnej, al. Palki, ul. Wojska Polskiego lub ul. Telefonicznej. Wchodzimy przez bramę na cmentarz prawosławny od ul. Telefonicznej.

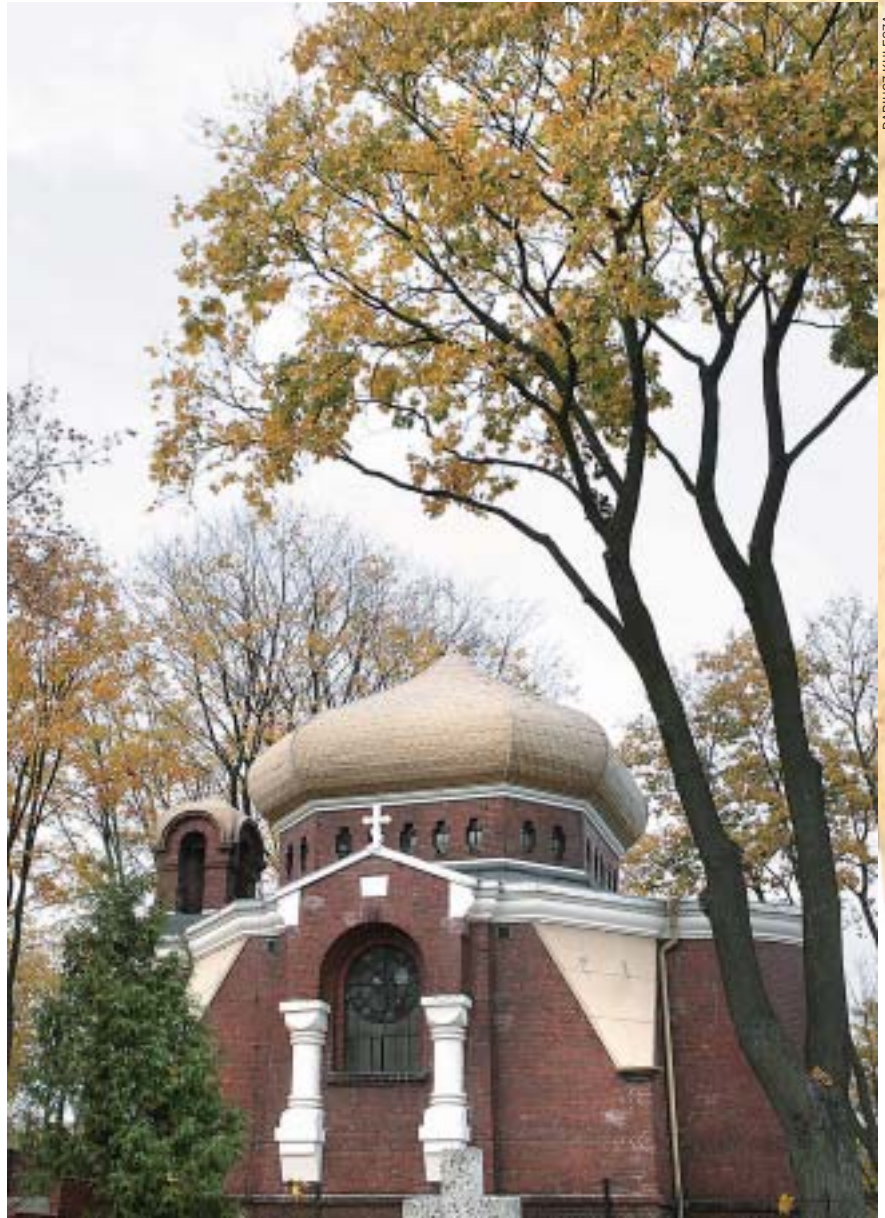
Niewątpliwie najpiękniejszą łódzką nekropolią chrześcijańską jest Stary Cmentarz przy ulicy Ogrodowej. Tam pochowani są najwięksi łódzcy fabrykanci - budowniczości Łodzi, od Ludwika Geyera i Karola Scheiblera na części protestanckiej, po Juliusza Heinzla i plejadę ważnych osobistości życia kulturalnego i społecznego na części katolickiej. Cenne zabytki można też znaleźć na najmniejszej części prawosławnej. Urodą i znaczeniem cmentarzowi chrześcijańskiemu dorównuje ogromna żydowska nekropolia przy ulicy Brackiej, założona na Bałutach w 1892 roku. Te dwa miejsca są zawsze pokazywane jako trwałe dowód wielokulturowej i wielonarodowej przeszłości Łodzi. Jednak już w końcu XIX stulecia na obrzeżach miasta wyznaczono kolejne miejsce grzebalne. Wówczas była w tym miejscu wieś Doły. Nazwa wzięła się od pagórkowatego terenu, wzgórze i doły powstały po licznych wyrobiskach.



## CMENTARZ NA DOŁACH

podzielony jest na następujące części:

- cmentarz rzymskokatolicki pw. św. Wincentego a Paulo,
- cmentarz komunalny, cmentarz wojskowy pw. św. Jerzego,
- cmentarz prawosławny pw. św. Aleksandra Newskiego, ul. Telefoniczna
- cmentarz wojskowy pw. św. Jerzego
- cmentarz Kościoła chrześcijan baptystów,
- cmentarz Kościoła zielonoświątkowego,
- cmentarz Kościoła starokatolickiego mariawitów, ul. Wojska Polskiego 151.



DARIUSZ KULESZA

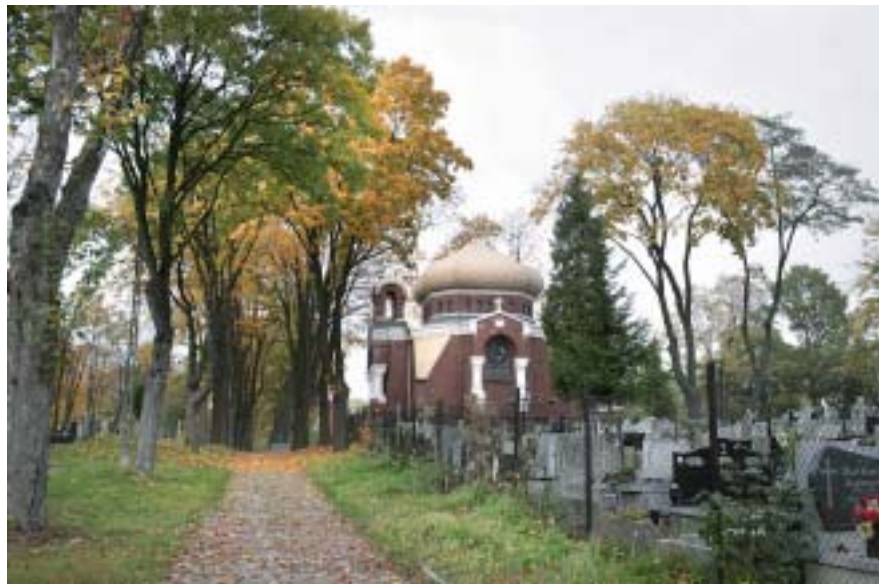
Na Dołach spoczywają obok siebie w spokoju i bez waśni artyści, nowatorzy sztuki, poeci, kompozytorzy, naukowcy. Opozycjoniści i działacze komunistyczni. Ludzie, którzy na trwałe zapisali się w historii Łodzi i ci, których nazwiska dziś już niewiele mówią.

**Cmentarz na Dołach** przeznaczony był dla łodzian różnych wyznań. Plan nowej nekropolii wykonał inżynier Ignacy Stebelski. Pierwsze pogrzeby osób wyznania ewangelicko-augsburskiego odprawiono niemal dokładnie sto lat temu, w 1902 roku. Obok protestantów, katolików i prawosławnych na Dołach znalazło się miejsce dla mariawitów, baptystów, zielonoświątkowców, odrębny jest cmentarz wojskowy i komunalny...

Cmentarz powoli rozrastał się, dodawano do niego kolejne parcele i z czasem po-

wstało największe miejsce pochówków w Łodzi. Zajmuje niemal tyle samo przestrzeni, co znajdujący się przy ul. Brackiej cmentarz żydowski. Część komunalna przeznaczona była dla tych, którzy nie utożsamiali się z żadnym wyznaniem. Po II wojnie światowej ten fragment przeznaczono przede wszystkim dla zmarłych działaczy ruchu komunistycznego. Ale w ostatnich latach między grobami zagorzałych komunistów pojawiło się wiele nowych mogił - z krzyżami i innymi symbolami religijnymi.





Kaplica pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny to dzieło Franciszka Chelmońskiego

# CMENTARZ PRAWOSŁAWNY

➔ Na cmentarz prawosławny pw. św. Aleksandra Newskiego wchodzimy od ul. Telefonicznej



Wasilij Burlakow



Grób Galczewskiej

Najstarsze groby na tej części nekropolii pochodzą z 1907 roku. Z zainteresowaniem śledzimy napisy na nagrobnych płytach. Niektóre są po polsku, inne pisane cyrylicą. Czytamy imiona polskie i rosyjskie: Olga, Tatiana, Aleksy. Ale uwagę przyciąga przede wszystkim piękna kaplica z czerwonej cegły. Zarówno **brama** ❶, jak znajdująca się tu **kaplica pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny** to dzieło Franciszka Chelmońskiego, architekta miejskiego. Kaplica stanęła w 1904 roku.

➔ Za kaplicą można dostrzec **stary pomnik** ❷ w formie ściętej kolumny z wiankiem z róż.

Stoi na grobie Walentyny Galczewskiej, która zmarła w 1979 roku, ale rzeźba pochodzi pewnie z początku ubiegłego wieku.

➔ Przed nami **grób Eliasza Gudzowatego** ❸, ojca jednego z najbogatszych Polaków. Na tym samym grobie są jeszcze dwa inne nazwiska, ale nic nam nie mówią.

Eliasz Gudzowaty urodził się w 1897 roku, zmarł w 1970. Pochodził ze Lwowa. Studiował w Berlinie i w Rzymie. Po wojnie uczył włoskiego w Wyższej Szkole Muzycznej w Łodzi, potem pracował jako robotnik w Widzewskiej Fabryce Maszyn Wifama. Oboje z żoną Aleksandrą byli wyznania prawosławnego.

Ich syn, Aleksander Gudzowaty, często podkreśla swoje łódzkie pochodzenie. Urodził się w 1938 roku, wychowywał przy ul. Senatorskiej. Studiował na Politechnice Łódzkiej i pierwsze pieniądze zarobił na myciu okien w studenckiej Spółdzielni Pracy „Puchatek”.

➔ Uwagę przyciąga zdjęcie na jednym ze skromnych grobów. To miejsce pochówku **Marty Kornileckiej Karpow** ❹. Jak informuje napis, była artystką sceny ukraińskiej. Urodziła się w 1898 roku, a zmarła w Łodzi w czasie wojny, w 1942 roku.

➔ Szukamy kolejnych osób, które zapisały trwałą kartę w historii Łodzi. Pod cmentarnym murem warto zwrócić uwagę na grób Olgi Mackiewiczowej.

❹ **Olga Olgina Mackiewiczowa**, światowej sławy artystka, wychowawca wielu pokoleń śpiewaków łódzkiej opery. „Profesor łódzkiego i warszawskiego konserwatorium. Odznaczona Krzyżem Oficerskim Polonia Restituta” - czytamy na jej grobie.

Urodziła się w Jarosławiu nad Wołgą, studiowała w konserwatorium w Petersburgu, potem związała się z Wilnem, gdzie rozpoczęła karierę jako śpiewaczka operowa. Wówczas przyjęła pseudonim Olga Olgina. W 1945 roku przyjechała do Łodzi, gdzie podjęła pracę w szkole muzycznej. Pełniła nawet funkcję dziekana Wydziału Wokalnego Akademii Muzycznej. Wykształciła blisko 50 śpiewaczek, wśród nich m.in. Teresę Żylis-Garą. Olga Olgina zmarła w 1979 roku.

Dalej przyciąga uwagę symboliczny grób ❺ **Zinaidy z domu Kocyk**, I voto Orłowska, II voto Fabrycy, która została zamordowana w Niemirowie w 1944 roku w listopadzie. „Zabójcom niech Bóg wybaczy, tak jak my wybaczymy” - czytamy napis. Podpisani są pod nim synowie: Arek i Sławek.

Niedaleko jest pochowany nieznanym bliżej ❻ **Wasilij Iwanowicz Burlakow**. Na jego grobie jest zdjęcie w mundurze. Jego nazwisko nam jednak niewiele mówi. Pochowani tu ludzie pozostaną anonimowi. Wiele grobów jest opuszczonych i zapomnianych, ale na paru położone są kwiaty i palą się świece.



Symboliczny grób



MARCIN WOJCIECHOWSKI

Replika rzeźby Katarzyny Kobro zdobi grób artystki na cmentarzu prawosławnym

➤ Miejsce, do którego podchodzimy, powinno być celem pielgrzymek artystów. Tuż przy murze jest grób

➤ **Katarzyny Kobro**, której prace do dziś inspirują innych artystów i zachwycają historyków sztuki.

Na mogile jest replika jednej z rzeźb Kobro. Niestety artystka nie uniknęła szukan nawet po śmierci. Wandale zniszczyli fragment dzieła.

Gdy robiliśmy zdjęcia do tego „Spacerownika” grób Katarzyny Kobro był ukwiecony wiązkami. Przywieźli je nauczyciele i uczniowie liceum plastycznego ze Zduńskiej Woli.

➤ Na końcu części prawosławnej znajdują się zbiorowe **mogiły żołnierzy** poległych w 1914 roku w czasie walk pod Łodzią.



**KATARZYNA KOBRO (1898-1951)**

jest uważana za jedną z najwybitniejszych przedstawicielek polskiej sztuki awangardowej. Urodziła się w 1898 roku. Pochodziła z rodziny łotewsko-rosyjskiej. Studiowała w Wolnych Pracowniach w Moskwie, potem wraz z mężem Władysławem Strzemińskim przyjechała do Polski. Wspólnie utworzyli grupę Blok, a następnie Praesens i a.r. Tworzyła rzeźby zgodnie z teorią kompozycji przestrzeni opracowaną przez Strzemińskiego, to znaczy na podstawie wyliczeń matematycznych. Z Henrykiem Stażewskim i innymi artystami z grupy a.r. zgromadzili międzynarodową kolekcję sztuki współczesnej, która do dziś stanowi najcenniejszą część kolekcji Muzeum Sztuki w Łodzi. „Rzeźbiarka i nowatorka sztuki” - informuje napis na grobie artystki zmarłej w 1951 roku. Kobro nie miała łatwego życia, borykała się z biedą. Jej sztuka została doceniona dopiero po śmierci artystki. Jej nowatorskie kompozycje przestrzenne z metalu, pomalowane przez autorkę czystymi kolorami, są uważane dziś za arcydzieła sztuki XX wieku. Jeszcze kilka lat temu grób Katarzyny Kobro na Dołach był zupełnie zaniedbany i opuszczony, mimo że kilka kroków stąd stoi budynek łódzkiej Akademii Sztuk Pięknych noszący imię jej męża. Teraz grobowiec prezentuje się skromnie, ale ciekawie. Zadbala o to córka artystki Nika Strzemińska (1936-2001), która została pochowana w tym samym grobie 50 lat po śmierci matki. To ona napisała o rodzicach książkę i zabiegała o to, by oddać sprawiedliwość nowatorskiej twórczości Kobro oraz zasługom Strzemińskiego.



DARLUSZ KULESZA

Wiele pomników jest zaniedbanych i zapomnianych



# CMENTARZ KOMUNALNY



MARCIN WOJCIECHOWSKI

Pomnik na grobie Władysława Bytomskiej to dzieło Heleny Nalkowskiej

Z części prawosławnej przechodzi się na część komunalną. Tu znajduje się także aleja zasłużonych. Wejście na cmentarz komunalny także od al. Paliki i ul. Smutnej.

Na grobie, który widzimy na samym początku, jest napis „Grzegorz Timofiejew 1908-1962. Poeta Łódź” 11.

Absolwent Męskiego Gimnazjum w Łodzi (tego samego co Tuwim). W czasie studiów na-

leżał do grupy „Meteor”, później był redaktorem „Prądów”, pisma Łódzkiego Klubu Literackiego. W powieści „Miłość nie zna zmęczenia” opisał międzywojenną literacką Łódź.

*Huczą w Łodzi tkackie warsztaty.*

*Białe płótno snuje się zim*

*I na niebie podartym latą -*

*czarną latą kładzie się dym*

-pisał w wierszu pt. „Łódź”.

Niedaleko stąd (w prawo) jest bardzo skromny grób, w którym pochowany jest Horacy Safrin, poeta, satyryk, tłumacz. Zmarł w 1980 roku.

Horacy Safrin urodził się w 1899 roku koło Buczacza, studiował w Wiedniu filologię angielską i germańską. Po wojnie związał się z Łodzią.

Mieszkał w słynnym Domu Literatów przy al. Mickiewicza. Publikował wiersze, bajki, utwory satyryczne, wspomnienia, a także cieszące się popularnością anegdoty żydowskie zebrane w tomie „Przy szabasowych świecach”. Opracował też i wydał „Pamiętnik z getta łódzkiego”, „Jakuba Poznańskiego. Obok niego spoczywa żona Bogusława (zmarła w 1996 r.). Tabliczka informuje: „Połączeni za życia pozostaną razem po śmierci”. W 2007 r. pochowana została w tym grobie także Danuta Safrin.

I kolejną ważną postać dla dziejów Łodzi. Marian Minich (1898-1965), dyrektor Muzeum Sztuki. To dzięki niemu muzeum zaistniało jako ważna placówka muzealna w Polsce.

Marian Minich został dyrektorem łódzkiego muzeum w 1934 roku, był wówczas asystentem Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Kierował tą placówką przez trzydzieści lat, z przerwą wojenną. Zdaniem historyka sztuki Jacka Ojrzyńskiego Minich od razu docenił niepowtarzalny charakter kolekcji a.r., uznając ją za najcenniejszą część zbiorów, bezlitośnie natomiast ocenił zbiory sztuki dawnej, jako przypadkowy zespół „epigońskich prac”. Rozpoczął też uzupełnianie zbiorów. W kolekcji sztuki nowoczesnej położył nacisk na pozyskanie dzieł formistów, kubistów i nadrealistów, a potem kolejnych prac wybitnych twórców.

Minich wrócił do Łodzi natychmiast po wyzwoleniu. Przez chwilę był dyrektorem wszystkich placówek muzealnych w mieście. Wkrótce przeprowadził zbiory sztuki do pałacu Poznańskiego przy ul. Więckowskiego 36. Postulował jednak budowę w Łodzi nowoczesnego gmachu dla zbiorów sztuki nowoczesnej. Jego postulat zostanie zrealizowany dopiero teraz.

Z mogiłą dyrektora Minicha sąsiadują groby, w których spoczywają działacze ruchu robotniczego. Informacje o tym, że w tym miejscu pochowani są członkowie PZPR, KPP, PPR pojawiają się na bardzo wielu nagrobkach, które mijamy. Prawdę mówiąc większość nazwisk niewiele już dziś mówi, choć być może w latach 50. czy 60. piastowali wysokie stanowiska w mieście. Nie został po nich trwały ślad ani w przestrzeni miasta, ani w pamięci mieszkańców. Choć są wyjątki, czego przykładem są dzieje Władysława Bytomskiej.

**WŁADYSŁAWA BYTOMSKA** 14

„Prządka, bojowniczką KPP, zginęła w 1938 roku z rąk oprawców sanacyjnych w walce o socjalizm” - czytamy na potężnym grobowcu. Tragedia rozegrała się dokładnie 70 lat temu, 2 listopada 1938 na ulicy Smutnej, tuż obok Cmentarza na Dołach. Młoda kobieta została obłana benzyną i żywcem spalona. Nie wiadomo, kto to zrobił i dlaczego. Po wojnie oskarżano o to sanacyjną policję. Faktem jest, że Włada Bytomska była aktywną działaczką komunistyczną i za swoje przekonania przesiedziała wiele lat w więzieniu. W PRL stała się symbolem kobiety walczącej o socjalizm. Jej imię nadano ulicy Dworskiej, przy której mieszkała. Kilkanaście lat temu na fali „odkłamywania historii” zmieniono ją na Wolność i Niezawisłość. Imię Władysław Bytomskiej nosiło też osiedle mieszkaniowe na Bałutach. W 1949 roku zwłoki komunistycznej bohaterki ekshumowano i pochowano w alei zasłużonych. Na jej grobie stanęła socrealistyczna rzeźba. Wykonała ją Helena Nałkowska, siostra Zofii Nałkowskiej, pisarki, autorki „Medalionów”.

➤ Tuż obok są pochowani dwaj inni przedwojenni komuniści.

15 **Szymon Harnam**, właściwie Szaja, ps. Szajek Charnam (1908-1929), był czołowym działaczem Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej. Został zastrzelony podczas przemówienia do robotników fabryki Biedermana. To ku jego czci Włada Bytomska ułożyła w więzieniu pieśń.

*Pieść się zaciska, gromadzi się gniew  
Znów polala się robotnicza krew.  
Towarzysz Harnam na straży zmarł nam  
Od faszystowskiej kuli padł.  
Nieustraszonego żołnierza czerwony  
Nam jego walka przykład da...*



Nagrobek z ciekawym detalem



Pomnik rewolucjonistów 1905-1907

Harnam stał się patronem fabryki, w której zginął, a także działającego do dziś Zespołu Pieśni i Tańca. Ciekawe, czy młodzi tancerze wiedzą, kim był ich patron i gdzie jest jego grób?

W tym samym grobie co Harnam spoczywa 16 **Samuel Engel**, pseudonim Samek (1904-1924). „Zamordowany wyrokiem sądu w 1924 roku” - jak dowiadujemy się z napisu. Z innych źródeł wiadomo, że został skazany, ponieważ wykonał partyjny wyrok na prowokatorze.

Na grobie młodych komunistów jest groźny napis: „Ludu roboczy, patrz i pamiętaj”.

17 W sąsiedztwie znajduje się wysoki **pomnik dedykowany pamięci bojowników rewolucji**

**1905-1907 roku**. Spoczywają w nim prochy rewolucjonistów przeniesione z miejsca straceń w parku na Zdrowiu.

18 Za pomnikiem jest ciekawy **nagrobek Tadeusza Brewińskiego** (1926-1999) z płaskorzeźbą w formie drzewa z owocami. A dalej skromny grób z czerwonego granitu.

➤ Zarówno Włada Bytomska, jak Harnam i Engel są pochowani w części komunalnej, gdzie grzebano ludzi zasłużonych dla rozwoju PRL. Wiele lat później w Alei Zasłużonych miejsce ostatniego spoczynku otrzymali ci, którzy z systemem komunistycznym walczyli. Zwracamy uwagę na kilka miejsc i nazwisk.

**JACEK BIEREZIN (1947-1993)** 19

poeta i opozycjonista. Był współzałożycielem grupy poetyckiej Centrum, debiutował w 1966 roku w „Odgłosach”. Pierwszy tom poetycki pt. „Lekcja liryki” wydał w 1972 roku. Dwa lata później opublikował tom wierszy „Wam” w Instytucie Literackim w Paryżu. To pierwsza książka pisarza mieszkającego w kraju wydana pod prawdziwym nazwiskiem. Bierzina związał się z opozycją, współpracował z Komitetem Obrony Robotników, potem z KSS KOR. Był jednym z twórców pierwszego niezależnego kwartalnika literackiego pt. „Puls”. W 1980 roku wydał tom wierszy „W połowie życia”. Internowany w stanie wojennym, wyemigrował w 1982 roku do Paryża. Dziesięć lat później wydał ostatni tom wierszy pt. „Tyle rzeczy”. Po 1989 roku zastanawiał się nad powrotem do Polski na stałe, ale tego nie zrobił. Nie chciał - jak podkreślał w wywiadach - być z jednymi przyjaciółmi przeciwko innym przyjaciołom. Zginął tragicznie w maju 1993 roku. Jego ciało sprowadzono z Paryża do Łodzi i pochowano w alei zasłużonych. Od 1995 roku w Łodzi organizowany jest Ogólnopolski Konkurs Poetycki im. Jacka Bierzina, który zyskał już wysoką rangę. Rzeźbę na jego grobie zaprojektował Paweł Jocz, artysta mieszkający w Paryżu, przyjaciel poety. Niestety z wielkim trudem można odczytać dziś napis będący cytatem z jednego z wierszy Bierzina: „I pozwolę odejść tym, którzy chcą odejść”.



DARIUSZ KULESZA

DARIUSZ KULESZA

MARCIN WOJCIECHOWSKI



MALGORZATA KUJAWKA

20 Każdy zwiedzający cmentarz na Dołach zwróci uwagę na grób dziennikarza Piotra Różyckiego (1946-2004). W latach 1990-2004 był redaktorem naczelnym tygodnika „Angora”

21 Wśród zasłużonych nie brakuje też innych artystów. Niedaleko Jacka Bierzina spoczywa znakomity aktor.

22 **Ludwik Benoit** (1920-1992), jeden z najpopularniejszych łódzkich aktorów. Był związany najpierw z Teatrem Jaracza, a potem przez 32 lata z Teatrem Nowym.

Zagrał kilkadziesiąt ról, m.in. w „Weselu” Wyspiańskiego, „Tangu” Mrożka, „Operetce” Gombrowicza, „Drewnianej misce” Morrisa.

Popularność przyniosły mu jednak przede wszystkim role filmowe. Wcielił się w ponad 70 postaci. Grał m.in. w „Pokoleniu”, „Krzy-

żakach”, „Lalce”, „Sanatorium pod Klepsydrą” oraz w serialach „Przygody Pana Michała” i „Niewiarygodne przygody Marka Pieguśa”. Zmarł 3 listopada 1992 roku.

23 W sąsiedztwie pochowany jest wybitny muzyk.

24 **Kiejstut Bacewicz** (1904-1993) był pianistą kameralistą i pedagogiem. Urodził się w Łodzi i tu rozpoczął naukę muzyki. Choć studiował w Warszawie, po wojnie związał się na stałe z łódzką Akademią Muzyczną. W 1957 roku został rektorem uczelni i sprawował tę funkcję przez cztery kadencje. 8 kwietnia 1998 roku Senat Akademii Muzycznej w Łodzi jed-

nogłosnie podjął uchwałę o nadaniu uczelni imienia Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów. Grażyna była siostrą Kiejstuta, światowej sławy skrzypaczką i kompozytorką.

25 Do artystów, których pochowano w alei zasłużonych, należy też **Stefan Krygier**, malarz i teoretyk sztuki (1923-1997). Był w grupie pierwszych studentów łódzkiej uczelni plastycznej uczniem Władysława Strzemińskiego, którego uważał za swojego mistrza. Od 1957 roku pracował na uczelni jako wykładowca. Kierował Pracownią Grafiki Użytkowej i Rozwoju Form Przestrzennych. Uczył również w Politechnice Łódzkiej.

Jego prace znajdują się w zbiorach wielu muzeów.

26 Bardzo okazałe prezentuje się grobowiec z czerwonego i czarnego granitu, na którym widać skromny napis: „Wojciech Jerzy Has 1925-2000”.



MARCIN WOJCIECHOWSKI

Sarkofag na grobie Wojciecha Hasa

#### WOJCIECH JERZY HAS (1925 - 2000) 27



Urodził się w Krakowie, gdzie ukończył Akademię Sztuk Pięknych, tam rozpoczął też Kurs Przystosowania Filmowego. Kolejne filmy Hasa to adaptacje wielkich dzieł literackich, od „Pętli” Hłaski, „Pożegnań” Dygata i „Jak być kochaną” Brandysa po „Rękopis znaleziony w Saragossie” Jana Potockiego i „Sanatorium pod klepsydrą” Bruno Schulza. Has był kierownikiem artystycznym zespołu Rondo, zasiadał w Komitecie Kinematografii, od 1974 roku pracował w łódzkiej filmówce.

Był dziekanem wydziału reżyserii, a przez sześć lat rektorem uczelni. Do końca życia kierował Studium Filmowym Indeks. Pod jego opieką artystyczną powstało kilka znaczących debiutów polskiej kinematografii, m.in. „Rozmowa z człowiekiem z szafy” Mariusza Grzegorzka czy „Torowisko” Urszuli Urbaniak. - Has wytrwał w wierze w kino i prawdziwą sztukę. To twórca miary Felliniego czy Bergmana, porównywany zresztą z nimi na całym świecie. Reżyser filmów wielkich, poważnych i mądrych - mówił o nim reżyser Stawomir Kryński.

1



W alei zasłużonych jest też grób **Grzegorza Palki**, wieloletniego działacza „Solidarności” i współtwórcy ZChN, prezydenta Łodzi w III RP, przewodniczącego łódzkiej Rady Miejskiej.

W 2007 r. pochowany został na Dołach inny wybitny działacz opozycyjny, **Andrzej Piotr Kern**, polityk.



**ANDRZEJ KERN (1937-2007)**

adwokat, działacz opozycyjny, wicemarszałek I kadencji Sejmu. Jego dziadek przyjechał ze Szwajcarii pod koniec XIX wieku, a ojciec dopiero przed

wojną przyjął obywatelstwo polskie (w Muzeum Polskim w Raperswili nazwisko Andrzeja Kerna jest wymieniane na wystawie w części „Szwajcarzy Polski”). Studiował prawo na Uniwersytecie Łódzkim, w palestrze od 1963 r. Bronił w procesach politycznych, m.in. mecenas Karola Głogowskiego, Andrzeja Słowika, Jerzego Kropiwnickiego, Grzegorza Palkę, a także studentów skazanych po wydarzeniach marcowych 1968 r. W czerwcu 1989 r. został wybrany na posła Sejmu Kontraktowego (X kadencji) z tzw. „Listy Wałęsy”. W latach 1991-1993 był posłem Porozumienia Centrum i pełnił funkcję wicemarszałka Sejmu. Na czas działalności poselskiej zawiesił pracę w adwokaturze. Zasiadał we władzach krajowych Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego. Do zawodu adwokata wrócił w 1994 r. Przez cztery lata (od 1998 r.) był radnym w sejmiku województwa łódzkiego. Andrzej Kern współpracował też z Komitetem Helsińskim. Zmarł 29 listopada 2007 roku



**GRZEGORZ PALKA (1950-1996)**

Na jego grobie jest płaskorzeźba przedstawiająca sylwetkę Palki, a także pięknie wyrzeźbiony stempel z herbem Łodzi z datą 12 lipca 1997. Od niedawna ulica Strykowska, która przebiega wzdłuż cmentarza na Dołach, nosi imię Grzegorza Palki. Jest przy niej także kamień z tablicą pamiątkową dedykowaną prezydentowi. Tablica dedykowana Palce wisi też na budynku przy ul. Piotrkowskiej, gdzie była siedziba NSZZ „Solidarność”.

W alei zasłużonych jest też grób reżysera Henryka Kluby.



**HENRYK KLUBA (1931-2005)**

ukończył Studium Teatralne przy Teatrze im. Mickiewicza w Częstochowie w 1951 r. Potem trafił do Łodzi, gdzie studiował reżyserię. W filmach występował epizodycznie, ale jego role zostały dobrze zapamiętane, m.in. zagrał w słynnej etiudzie Romana Polańskiego pt. „Dwaj ludzie z szafą” (1958 r.) i w komedii Stanisława Barei „Nie ma róży bez ognia” (1974 r.). Dyplom w szkole filmowej zrobił w 1969 r. Wcześniej zadebiutował fabułą „Chudy i inni” (1966 r.). Jego film o przyjaźni grupy robotników dostał nagrodę im. Andrzeja Munka. Jego kolejny film pt. „Słońce wschodzi raz na dzień” za sprawą cenzury tytuł trafił na półkę. Ale zaczął pracę w łódzkiej Szkole Filmowej. W latach 1978-81 i 1993-96 pełnił funkcję dziekana wydziału reżyserii, a w latach 1982-90 i 1996-2002 był rektorem uczelni. Zmarł 11 czerwca 2005 r. podczas Ogólnopolskiego Konkursu Filmów Amatorskich OKFA, gdzie przewodniczył jury.

MARCIN WOJCIĘCHOWSKI

MALGORZATA KUJAWKA

MARCIN WOJCIĘCHOWSKI





Grób reżysera Kazimierza Dejmka na cmentarzu komunalnym

➤ Koniecznie trzeba odnaleźć też grób innego wybitnego artysty i reżysera, Kazimierza Dejmka, który pochowany jest na Dołach. Należy kierować się w stronę bramy wejściowej. Przed nią skręcić w lewo w stronę słupa energetycznego.

Kazimierz Dejmek pochowany jest obok swojego brata Henryka. Niedaleko jest też grób jego rodziców.

#### KAZIMIERZ DEJMEK (1924-2002) 28

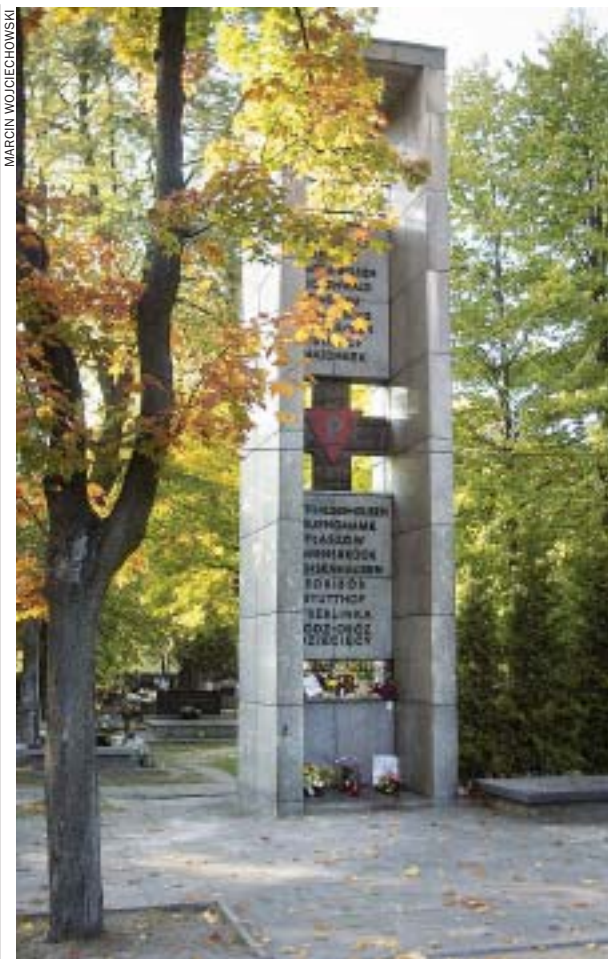


DARIUSZ KULEZA

Urodził się w Kowlu na Ukrainie. Studiował u Iwo Galla w Krakowie i w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej w Łodzi. Jako aktor zadebiutował w 1944 roku. Zanim w 1949 założył Teatr Nowy, zagrał kilka ról. Był też rektorem szkoły teatralnej w Łodzi. W końcu jednak przede wszystkim zajął się reżyserowaniem. Do historii przeszły jego staropolskie realizacje „Historia o chwalebny Zmartwychwstaniu Pańskim” Mikołaja z Wilkowiecka, „Żywot Józefa” Mikołaja Reja, a przede wszystkim „Dziady” Mickiewicza zakazane w 1968 roku i „Ciemności kryją ziemię” Andrzeja Żmichowskiego.

Łódzkim Teatrem Nowym kierował trzykrotnie: w latach 1949-1961, 1975-1980 i od 1 września 2002. Śmierć w sylwestrową noc z 31 grudnia na 1 stycznia 2003 przerwała jego pracę nad „Hamletem”.

W 2000 roku Kazimierz Dejmek otrzymał tytuł Honorowego Obywatela Łodzi, a w 2002 - doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego. Od stycznia 2008 Teatr Nowy nosi jego imię.



Kolejny potężny ślad historii Łodzi to 29 Pomnik Nieznanego Więźnia Hitlerowskich Obozów Koncentracyjnych stojący w tej części nekropolii. Powstał w 1989 roku z inicjatywy łódzkiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Oświęcimiem, ale przypomina ofiary wszystkich hitlerowskich obozów. Wymienione są m.in. Auschwitz-Birkenau, Bełżec, Dachau, Gross Rosen, Kulmhof (Chełmno nad Nerem), Sobibór, Treblinka, obóz dziecięcy w Łodzi.

To symboliczna mogiła. Oddaje hołd tym, którzy zginęli bezimiennie w piecach krematoryjnych. 1 listopada nigdy nie brakuje w tym miejscu lampek. Łódzkie rodziny również mają bliskich, którzy zginęli śmiercią bezimienną i nie mają grobów, na których można zapalić świeczkę.

Na cmentarzu komunalnym mijamy groby wielu ważnych osobistości życia kulturalnego, naukowego, artystycznego, są to m.in.:

- **Jadwiga Andrzejewska** (1915-1977), aktorka teatralna i filmowa, wystąpiła m.in. w filmach „Dziewczęta z Nowolipiek”, „Strachy”
- **Marian Groschang** (1921-2000) - muzyk i rzeźbiarz.
- **Wirgiliusz Gryń** (1928-1986), aktor filmowy i teatralny.
- **Cezary Józefiak** (1932-2007) - ekonomista, senator I kadencji, członek Rady Polityki Pieniężnej.
- **Bolesław Kardaszewski** (1931-2000) - architekt, profesor Politechniki Łódzkiej, twórca m.in. ciągu domów przy ulicy Zamenhofa, które noszą od niego imię „bolki”.
- **Halina Klatka** (1924-1997), geograf i geomorfolog oraz of. Tadeusz Klatka (1914-1993), geolog, oboje związani z UL.

MARCIN WOJCIECHOWSKI

Jan Kodreński (1936-1997), profesor prawa rzymskiego Uniwersytetu Łódzkiego.

● **Adam Ochocki** (1913 - 1991), dziennikarz prasowy, pisarz, satyryk i autor scenariuszy do filmów animowanych.

● **Emil Paluch** (1904-1954), jeden z twórców łódzkiej Akademii Medycznej. Jego imię nosi jedna z auli tej uczelni przy ul. Narutowicza

● **Jarosław Pietrzyk** (1942-1997), prezydent Łodzi w latach 1985-1989.

● **Bogusław Sochnacki** (1930-2004), aktor.

● **Adam Szpunar** (1913-2002), profesor prawa cywilnego Uniwersytetu Łódzkiego, pełnił funkcje dziekana, prorektora i rektora tej uczelni w latach 1956-1962. Wychował kilka pokoleń prawników.

● **Jadwiga Szustrowa** (1890-1961), lekarz zajmujący się walką z gruźlicą.

● **Mieczysław Vogt** (1921-1980,) pseudonim AK „Brzoza” reżyser i operator filmowy

● **Julian Wajnberg** (1890-1960) zasłużony dla polskiej energetyki.

➔ Wychodzimy z cmentarza komunalnego na al. Palki, by po kilku krokach wejść na część wojskową.

③ **Cmentarz woj-skowy pw. św. Jerzego.** Są tam groby osób uprawnionych do pochówku decyzją dowódcy garnizonu Łódź. Jest to



Wejście na cmentarz komunalny od al. Palki

➔ Przechodzimy przez ul. Smutną i wkraczamy na drugą część cmentarza komunalnego. Tu m.in. zwracamy uwagę na grób Jakuba Herszkowicza.



rzymskokatolicki cmentarz parafii wojskowej.

➔ Na tej części nekropolii warto zwrócić uwagę na **grób z sylwetką Chrystusa** modlącego się w Ogrójcu. Są tam pochowani Stanisława Sobień-Kopczyńska - pediatra, Kazimierz Kopczyński, waldenberczyk, jest tu także symboliczny grób Szymona Sobienia, oficera Wojska Polskiego, który walczył pod Tobrukami, a zmarł w Nowej Zelandii.

**JANKIEL HERSHKOWICZ (1910-1972) 30**

przedwojenny krawiec, pieśniarz getta. To jedna z bardziej znanych postaci łódzkiego getta. Układał proste satyryczne piosenki w języku żydowskim, które śpiewał na ulicach getta. Były o biedzie, głodzie i zimnie, ale jednocześnie dawały ludziom nadzieję i nieco radości. Herszkowicz pochodził z Opatowa. Urodził się w 1910 roku. Jego rodzina przyjechała do Łodzi niedługo przed wojną. W getcie mieszkał przy ul. Rybnej 6 i 13, potem przy ul. Starosikawskiej 1, na końcu przy ul. Berka Joselewicza 20. Rodzice i najmłodszy brat zostali wywiezieni do Chełmna nad Nerem w 1942 roku i tam zamordowani. On sam dostał pracę w sklepie, potem w piekarni, w końcu pracował także w drukarni. A w wolnych chwilach układał piosenki i śpiewał na ulicach. Jego piosenki znało i nuciło całe getto. Niektórzy dokładali swoje zwrotki. Jankiel dowcipnie komentował sytuację w getcie, dowcipkował, krytykował wysokich urzędników, a nawet samego Przełożonego Starszeństwa Żydów, Chaima Mordechaja Rumkowskiego. Prezes ponoć raz zamknął za to trubadurą w areszcie. W „Kronice łódzkiego getta” jest jednak informacja, że dwukrotnie obdarował go za talent. Herszkowicz był również autorem szlagieru „Leben zol prezes Chaim” (Niech żyje prezes Chaim).

Od końca 1941 roku śpiewak wykonywał swoje pieśni w duecie z Karolem Rozenwajgiem, który przycyrywał mu na gitarze lub cytrze.

W 1944 roku Jankiel został wywieziony do Auschwitz-Birkenau, potem trafił do innych obozów, koniec wojny zastał go w Brunzwiku. W 1945 roku wrócił do Łodzi, uczestniczył w powojennym życiu żydowskim. Ożenił się, miał dwóch synów. W roku 1966 piosenki Herszkowicza zostały nagrane przez rozgłośnię Polskiego Radia w Łodzi.



ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ŁODZI



Grób małżonków Kopczyńskich





33 Na kapliczce, którą mijamy po lewej stronie, jest napis „Bóg, Honor, Ojczyzna”, a także tablica dedykowana pamięci polskich lotników walczących nad ziemią łódzką we wrześniu 1939 roku. Nieznane są miejsca ich spoczynku.



„Bóg, Honor, Ojczyzna” - dewiza Wojska Polskiego wprowadzona na sztandary w 1943 r.



35 Dalej jest kwatery żołnierzy z września 1939 roku, na której umieszczono orła w koronie



36 Uwagę przyciąga też samotny grób bezimiennego żołnierza radzieckiego, który - jak informuje napis - poległ w walce z okupantem o wyzwolenie Polski.

➤ Przechodzimy na część katolicką. Wejście od ul. Smutnej.



34 Na grobie Ewy Leszczyńskiej z domu Pawelec jest piękna rzeźba z twarzą kobiety

# CMENTARZ KATOLICKI

Na cmentarz rzymskokatolicki pw. św. Wincentego a Paulo, wchodzi się po obu stronach ul. Smutnej, od ul. Telefonicznej i ul. Brzezińskiej.

Najstarsze groby na cmentarzu katolickim na Dołach pochodzą z początku ubiegłego wieku i znajdują się w sąsiedztwie. Tylko pojedyncze pomniki przyciągają uwagę swoją urodą.

Trudno odczytać, nad czym grobem pochyla się **anioł** stojący niedaleko wejścia od ul. Smutnej. Czytelne jest tylko zdjęcie zmarłego z początku ubiegłego wieku. Niemal na przeciwko widać stary krzyż, gdzie są pochowani **Aleksander i Henryk Kozłowski**, ojciec i syn, obaj zmarli w 1926 roku. Nieco dalej też trudno odczytać imię zmarłej prawdopodobnie w 1909 roku dziewczynki o nazwisku Janowska. Ale nie sposób nie zauważyć **zadumanego aniołka na jej grobie**.



MARCIN WOJCIECHOWSKI



DARIUSZ KULESA

Najstarsze groby na bałuckiej nekropolii



MARCIN WOJCIECHOWSKI

Takie pomniki na cmentarzu na Dołach należą do rzadkości.





DARIUSZ KULESA

Dalej jest kwatery żołnierzy z września 1939 roku, na której umieszczono sylwetkę z orłem w koronie.



MALGORZATA KUJAWKA

#### OJCIEC STEFAN MIECZNIKOWSKI (1921-2004)

Był związany z łódzkim kościołem Najświętszego Imienia Jezus od 1978 roku. W stanie wojennym w świątyni przy ul. Sienkiewicza organizował pomoc dla internowanych i uwięzionych. W każdą niedzielę odprawiał mszę w intencji ojczyzny. Jego kazania wydano w 1992 roku pt. „Kazania stanu wojennego”. Organizował w Łodzi dyskusje ze znanymi intelektualistami: ks. Józefem Tischnerem, Tadeuszem Mazowieckim czy Jerzym Turowiczem. Wokół siebie gromadził ludzi różnych środowisk. Słuchał z uwagą odmiennych opinii i poglądów, uczył tolerancji. We wrześniu 1992 roku Rada Miejska w Łodzi przyznała mu tytuł Honorowego Obywatela Miasta. W 1995 r. NSZZ „Solidarność” nadała mu tytuł Honorowego Członka Związku. Był ważną postacią, autorytetem moralnym, przyjacielem.

Ojciec Stefan Miecznikowski w 1999 roku w wywiadzie dla „Gazety” powiedział: „Najważniejszą wartością w życiu jest być pożytecznym społeczeństwu. Dawanie siebie innym to największe szczęście. Nie brać, ale dawać”. I taki był. Dawał siebie innym. Zmarł 27 grudnia 2004 roku i był żegnany przez tysiące łodzian.

☞ Natomiast bez wątpienia łodzianie nie przejdą obojętnie obok sporego **grobowca zakonu jezuitów**. Jest na nim zawsze mnóstwo kwiatów. Chrystus i liczne anioły wykonane z kolorowych kawaleczków porcelany tworzą dość zaskakujący kontrast z szarością nekropolii. We wspólnym grobie spoczywa m.in. ojciec Tomasz Rostworowski, pierwszy akademicki duszpasterz Łodzi i kapelan powstania warszawskiego, zmarły w 1974 roku, a także ojciec

Józef Kozłowski (zm. 2003). Ale przede wszystkim ojciec Stefan Miecznikowski - Sumienie Łodzi - jak informują napisy na szarfach ułożone przy jego nazwisku.

☞ Kilka kroków dalej jest **grób rodziny Zieleńskich**. Ciekawy choćby przez to, że zarówno Konstanty - majster murarski, jak jego żona Maria, kazali sobie napisać na pomniku: „Obywatel (i obywatelka) miasta Łodzi”. Za-

dziwiający lokalny patriotyzm. Cóż, ten cmentarz zgromadził wielu ludzi zasłużonych dla miasta.

☞ Jeszcze parę kroków dalej po lewej stronie jest grób **Stanisława Owczarka**, przy którym stoi ławeczka z przerzuconym płaszczem.



MARCIN WDJECHEWICKI



Grób Stanisława Owczarka na cmentarzu katolickim pw. św. Wincentego a Paulo

DANIEL KLIMCZAK

**MAREK  
BUDZIAREK  
(1951-2006)**

był historykiem, miłośnikiem Łodzi, autorem wielu książek i wystaw, absolwentem teologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

Pasjonowała go Łódź, jej wielokulturowa historia, zabytki, mieszkańcy. Opublikował ponad 20 książek. Jego pierwszym dziełem była „Katedra przy Adolf Hitlerstrasse”, napisał m.in. historię kościoła w Łodzi pt. „Łódź Piotrowa”, „Świątynie Łodzi” oraz zbiór sylwetek ludzi, którzy tworzyli miasto pt. „Łodzianie”. Był współautorem albumu „Łódź - miasto czterech kultur”. Zajmował się relacjami pomiędzy trzema najliczniejszymi narodowościami żyjącymi w mieście. Owocem jego pracy stała się książka „Łódź. Lodscha. Litzmannstadt. Wycinki z życia mieszkańców okupowanego miasta” oraz wystawa „Triada łódzka” w Muzeum Historii Miasta Łodzi, gdzie pracował od 1984 roku. Był tam starszym kustoszem oraz kierownikiem działu historii i kultury. Zorganizował kilkanaście wystaw, m.in. „Biblia wczoraj i dziś”, ekspozycję o Janie Karskim. Był publicystą. Pisał dla „Gazety Wyborczej”, „Przeglądu Powszechnego”, „Gościa Niedzielnego”, tygodnika „Ład”. Zmarł w 2006 r.



MARCIN WOJCIECHOWSKI

Ⓒ Na kaplicy pogrzebowej po drugiej stronie ul. Smutnej jest tablica dedykowana pamięci Polaków wywiezionych na przymusowe ro-



MARCIN WOJCIECHOWSKI

Ⓓ Na cmentarzu katolickim uwagę przyciąga także rzeźba kobiety na grobie rodziny Sas

boty do Rzeszy. Tym, którzy „stracili życie i spoczywają daleko od swej ojczyzny - Polski”.

Zawiszczy przypomnieli natomiast, że w latach 1942-1943 w tej kaplicy harcerze 20 ŁDH im. Zawiszy Czarnego z Szarych Szeregów drukowali konspiracyjną gazetkę „Na zachodnim szańcu”.

Na części katolickiej pochowani są m.in.:

● **prof. Kazimierz Dejna** (1911-2004), językoznawca.

● **Jan Stanisław Fijałek** (1926-1997), historyk medycyny łódzkiej, badacz dziejów społeczno-gospodarczych, regionalista.

● **Dobrosław Mater** (1927-1997), aktor teatralny i filmowy. Związany przez 40 lat z Teatrem Nowym w Łodzi.

● **Marek Budziarek** (1951-2006), historyk Łodzi.

Ⓔ Na Dołach jest też **cmentarz maria-wicki**. Powstał na początku XX wieku wraz z łódzka parafią mariawicką. Pierwsze pochówki pochodzą 1906 roku, ale najstarsze zachowane nagrobki dopiero z lat 30. XX wieku.

Możemy odwiedzić też Ⓕ **cmentarz Kościoła Chrześcijan Baptystów** i Ⓖ **cmentarz Kościoła Zielonoświątkowego**, oba usytuowane są wzdłuż wschodniej ściany bałuckiej nekropolii.

*Przed dniem Wszystkich Świętych  
odwiedzmy groby naszych bliskich.  
Zapalmy też świeczkę na grobach  
samotnych i opuszczonych.*



## NAJWAŻNIEJSZE PUNKTY NASZEGO SPACERU PO CMENTARZU NA DOŁACH

### (C) CMENTARZ PRAWOSŁAWNY

pw. Aleksandra Newskiego wejście od ul. Telefonicznej

- 1 Brama wejściowa
- 2 kaplica pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny
- 3 pomnik Walentyny Galczewskiej w formie ściętej kolumny z wiankiem z róż
- 4 Eliasz Gudzowaty
- 5 Marta Kornilecka Karpow
- 6 Olga Olgina Mackiewiczowa,
- 7 Zinaida z domu Kocyk, I voto Orłowska, II voto Fabrycy
- 8 Wasilij Iwanowicz Burlakow
- 9 Katarzyna Kobro
- 10 mogiły żołnierzy z 1914 roku

### (B) CMENTARZ KOMUNALNY

Wejście od ul. Telefonicznej, Smutnej i al. Palki

- 11 Grzegorz Timofiejew
- 12 Horacy Safrin
- 13 Marian Minich
- 14 Władysława Bytomska.
- 15 Szymon Harnam, właściwie Charnam Szaja, ps. Szajek
- 16 Samuel Engel, pseudonim Samek
- 17 pomnik dedykowany pamięci bojowników rewolucji 1905-1907 roku
- 18 Tadeusz Brewiński.
- 19 Jacek Bierzyn
- 20 Piotr Różycki
- 21 Ludwik Benoît
- 22 Kiejstut Bacewicz
- 23 Stefan Krygier
- 24 Wojciech Jerzy Has
- 25 Grzegorz Palka
- 26 Andrzej Piotr Kern
- 27 Henryk Kluba
- 28 Kazimierz Dejmek
- 29 Pomnik Nieznanego Więźnia Hitlerowskich Obozów Koncentracyjnych
- 30 Jankiel Herszkowicz

### (D) CMENTARZ WOJSKOWY pw. św. Jerzego

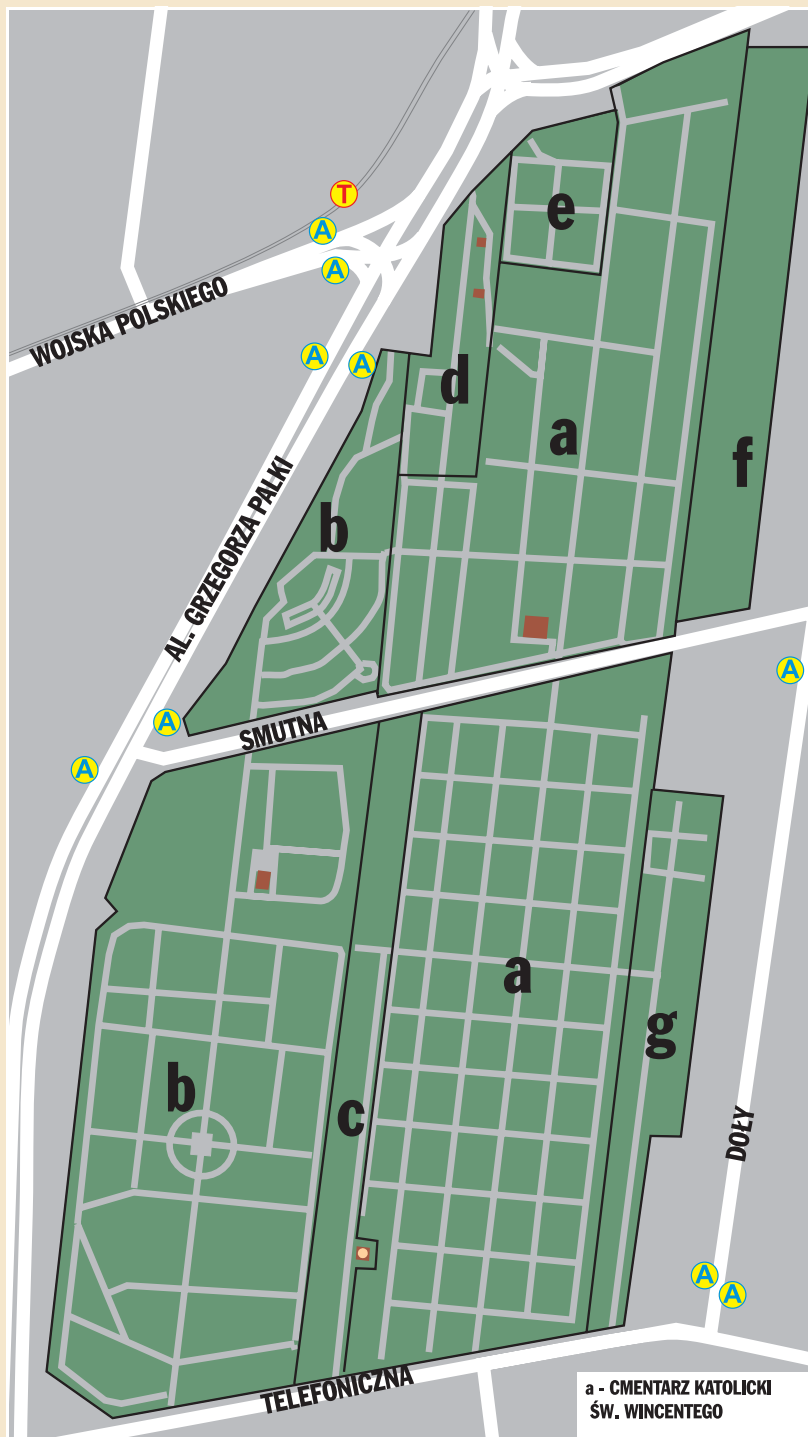
wejście od al. Palki

- 31 brama wejściowa
- 32 grób Stanisławy i Kazimierza Kopczyńskich
- 33 kapliczka i tablica dedykowana pamięci polskich lotników walczących nad ziemią łódzką we wrześniu 1939 roku.
- 34 Ewa Leszczyńska z domu Pawelec
- 35 kwatery żołnierzy z września 1939 roku
- 36 bezimienny grób żołnierza radzieckiego

### (A) CMENTARZ RZYMSKOKATOLICKI

pw. św. Wincentego a Paulo, wejście po obu stronach ul. Smutnej, od ul. Telefonicznej i ul. Brzezińskiej.

- 37 anioł nad bezimiennym grobem
- 38 Aleksander i Henryk Kozłowski
- 39 aniołek na grobie
- 40 grobowiec zakonu jezuitów: gdzie spoczywają ojciec Tomasz Rostworowski, ojciec Józef Kozłowski i ojciec Stefan Miecznikowski
- 41 grób rodziny Zieleniewskich



a - CMENTARZ KATOLICKI  
ŚW. WINCENTEGO

b - CMENTARZ KOMUNALNY

c - CMENTARZ PRAWOSŁAWNY

d - CMENTARZ WOJSKOWY  
ŚW. JERZEGO

e - CMENTARZ MARIAWICKI

f - CMENTARZ KOŚCIOŁA  
ZIELONOŚWIĄTKOWEGO

g - CMENTARZ KOŚCIOŁA  
CHRZEŚCIJAN BAPTYSTÓW

- 42 Stanisław Owczarek z ławeczka i przerzuconym płaszczem
- 43 kaplica i tablica dedykowana pamięci Polaków wywiezionych na przymusowe roboty do Rzeszy.
- 44 rzeźba kobiety na grobie rodziny Sas
- 45 Marek Budziarek

(E) 46 CMENTARZ KOŚCIOŁA STAROKATOLICKIEGO  
MARIAWITÓW ul. Wojska Polskiego 151

(G) 47 CMENTARZ KOŚCIOŁA CHRZEŚCIJAN BAPTYSTÓW

(F) 48 CMENTARZ KOŚCIOŁA ZIELONOŚWIĄTKOWEGO